

بنه مایی واتای پراگماتیکی له چیهی واتای ئینسکلۆپیدی

سۆزان سه عدوللا عه بدولغه نی^۱، هه ژار حسین والی^۲

^۲ به شی زمانی کوردی، کۆلیژی پهروه ده و زمان، زانکۆی چهرموو، شاری چه مچه مال، هه ریمی کوردستان، عێراق.

Corresponding author's e-mail: suzan.saadulla@charmouniversity.org

پوخته

یه که کانی زمان ته نهها ده رپروایک نین بو دروستکردنی پیکهاته یه کی گه وره تر له خویان و قالبیک بن هه لگری واتایه کی به رجه سته ی دیاریکراو بن، به لکو له ناواخنیاندا جۆری بیرکردنه وه وه هه ست و سۆزو نه زمون و دونیابی مرقفه کان و دابونه ریته کتوری و کومه لایه تیه کان و ... تاد هه لگریاون. په پینبردن به م لایه نه جیاوازانه ش پیوستی به وه هه یه، که لیکدانه وه یه کی جیاواز له لیکدانه وه چاولیکه ریه کان بو واتا بکریت، به وه ی که زمان و واتای زمانی رهنگدانه وه ی توانا درکپیکراوه گشتیه کان مرقفه، نه ک ته نهها نه و توانایانه ی، که تایبه تن به زمان. زانستی زمانی درکپیکردن له چیهی سیمانتیکی درکپیکردندا له م روانگه یه وه له واتا ده پروانیت و پنیویه واتا سروشتیکی ئینسکلۆپیدیای هه یه، له نیو نه و سروشته ئینسکلۆپیدیایه ی شدا هه موو نه و چه شنانه ی واتا، که له قوتابخانه کان پشتردا جیاکرا بونه وه، بوونیان هه یه. هه ر لیره شه وه یه زانستی زمانی درکپیکردن واتای سیمانتیکی و واتای پراگماتیکی له یه کتر جیا ناکاته وه. وشه کلپه کان: سیمانتیکی درکپیکردن، چه مک، مه ودا، واتای پراگماتیکی، واتای سیمانتیکی، واتای ئینسکلۆپیدی.

الملخص

لا تقتصر عناصر اللغة على الملفوظات المكونة للتراكيب اللغوية الاكبر حجما، ولا على قوالب مجسدة لمعاني محددة وجامدة حصراً، بل إنها تحتوي في احشائها على نوعية التفكير، المشاعر، الاحاسيس، التجارب و الرؤى المختلفة للانسان، وكذلك العادات و التقاليد الاجتماعية... الخ. يحتاج الوصول الى تلك الابعاد المختلفة تبني تفسير مختلف و غير تقليدي للمعنى على ان اللغة و المعنى اللغوي/ الحرفي ليست مرتبطة بالكفاية اللغوية وحدها، فهي غير مستقلة بذاتها، بل إنها تعتبر انعكاس الكفاية الادراكية للإنسان. ينظر علم اللغة الادراكي ضمن اطار علم الدلالة الادراكي الى المعنى من هذا المنظور، إذ إنه يرى ان للمعنى طبيعة موسوعية التي تكمن فيها جميع انواع المعنى المصنفة من قبل المدارس الاخرى، ومن هنا يذهب علم اللغة الادراكي الى عدم التفرقة بين المعنى الدلالي و المعنى التداولي/ البراگماتيكي. من هذا المنطلق، تحاول هذه الدراسة المعنونة «ارتكازية المعنى التداولي في اطار المعنى الموسوعي» تفسير المعنى التداولي من منظور المعنى الموسوعي في اطار علم اللغة الادراكية.

الكلمات المفتاحية: علم الدلالة الادراكي، المفهوم، المدى، المعنى التداولي، المعنى الدلالي، المعنى الموسوعي.

گوفاری زانکۆی هه نه بجه: گوفاریکی زانستی نه کادیمی زانکۆی هه نه بجه ده ری ده کات	
به رگ	6 ژماره 3 سالی (2021)
رێککه وته کان	رێککه وتی وه رگرتن: 2021/05/10 رێککه وتی په سه ندردن: 2021/6/17 رێککه وتی بلا و کردنه وه: 2021/9/30
ئیمه یلی توێژه ر	suzan.saadulla@charmouniversity.org
ما فی چاپ و بلا و کردنه وه	© 2021 د. سۆزان سه عدوللا عه بدولغه نی، م. هه ژار حسین والی، گه یشتن به م توێژینه وه یه کراوه یه له ژێر ره زامه ندی 4.0 CCBY-NC_ND

Abstract

Language items are neither limited to those expressions that merely form larger structures than themselves nor merely consist of the forms that imply specific concrete meanings, but they are rather borne with the personal thoughts, feelings, emotions, experiences, visions as well as the social and cultural traditions. To access these various dimensions, it would be necessary to interpret the meanings differently from the traditional interpretations on the basis that the language and word meaning reflect human's general cognitive capabilities rather than merely those capabilities related to the language itself. Within the Cognitive semantics context, the Cognitive Linguistics deals with the meanings from the perspective that the meanings have encyclopedic nature implying all the meaning types that have been recognized and classified by the previous doctrines. That is why; the Cognitive Linguistics does not admit the distinction between the semantic meaning and pragmatic meaning. From this perspective, this research which is titled «Pragmatic Meaning-based within the Encyclopedic Meaning Frame» attempts to analyze the pragmatic meaning from the encyclopedic meaning angle within the context of the Cognitive Linguistics.

Key words: Cognitive semantic, Concept, Domain, Pragmatic meaning, Semantic meaning, Encyclopedic meaning.

پیشه کی:

ناونیشان و بواری توژیینه وه که:

ئه م توژیینه وه یه، که به ناونیشانی (بنه مایی واتای پراگماتیکی له چیهی واتای ئینسکلۆپیدیادا) یه، هه ولئیکه بو شروفه کردن و باسکردنی واتای پراگماتیکی له روانگی سیمانتیکی درکپیکردنه وه. بواری توژیینه وه که یه به شیوه یه کی گشتی چوارچیهی زانستی زمانی درکپیکردن ده گرتته وه.

هوی هه ئبژاردنی ناونیشانه که:

زانستی زمانی درکپیکردن به راورد به قوتابخانه و ریبازه زمانه وانیه کانی پیش خوی، تپروانینیکی ته واو جیاواز بو پراگماتیک و واتای پراگماتیکی ده خاتهروو، که به لای ئیمه وه ئه م دیده نوئیه جی سهرنج و هه لویسته له سه رکردن بوو. ئه مه یه هۆکاری سه ره کی هه ئبژاردنی ناونیشانه که بوو.

ریبازی توژیینه وه که:

له م باسه دا ریبازی (شیکاری درکپیکردنانه) پهیره وکراوه.

که رهسته و سنووری توژیینه وه که:

ئه م توژیینه وه یه له چوارچیهی (زاری کوردی ناوه راست - شیوه زاری سلیمانی) دا ئه نجام دراوه، هه ریویه که رهسته و نمونه کانی له ئاخوتنی رۆژانهی قسه پیکه ران و زمانی نووسینی شیوه زاره که وه وه رگیراون.

تەوهرەکانی توپۆلۆژیکە:

وێژینەووەکە بەسەر دوو تەوهردا دابەشکراوە، تەوهری یەكەم سەرنووی (واتای ئینسکلۆپیدی لە زانستی زمانی درکپێکردندا) ی لێنراوەو تاییدا دیدو تێروانیی زانستی زمانی درکپێکردنی بۆ واتا لە میانە ی ئەو تایبەتمەندییانی، کە زانستەکە بە واتای بەخشیووە، بە دیاریکراوی سروشتی ئینسکلۆپیدیای واتا، خراوەتەرۆو. تەوهری دووهم، کە بۆ سەرنووی (واتای پراگماتیکی لە بۆتە ی واتای ئینسکلۆپیدی) تەرخانکراوە، تاییدا لە روانگە ی واتای ئینسکلۆپیدیەو بەسەر لە واتای پراگماتیکی لە چوارچێوە ی زانستی زمانی درکپێکردندا کراوە.

تەوهری یەكەم: واتای ئینسکلۆپیدی لە زانستی زمانی درکپێکردندا

قەسەکردن لەسەر واتا بە درێژایی لیکۆلێنەووە زمانییەکان بۆچوونی جیاوازی بە دوای خۆیدا هێناوە. لەلایەکەووە واتا بە کرۆکی لیکۆلێنەووە زمانییەکان دانراوەو و تەماشای زمان کراوە، کە جگە لە لیکدانەووە تیگەیشتن لە واتا، هیچ ئەرکێکی دیکە ی نییە. لەلایەکی تریشەووە و بەباش زانراوە، کە واتا بخریتەووە دەرەووە چوارچێوە ی لیکۆلێنەووە ی زمانەووە، چونکە پێیانابوووە واتا ئەوئەندە ی پەيوەندی بە زانستەکانی دیکەووە هەیهو دەچیتە چوارچێوە ی بابەتگەلیکی دەرەووە ی زمان، ئەوئەندە بە زمانەووە وابەستە نییە(۱).

زانستی زمانی درکپێکردن جیاواز لە هەموو لقیەکانی زانستی زمانی گشتی تێروانیی بۆ واتای زمانی تێروانیی جیاوازی پێیوایە واتا لە بنەرەتیکی درکپێکراو و پەيوەتێروای تاکییانەووە رێکخراوە. هاوکات باوەریوایە واتای زمانی خستنهرووی دارشتەیهکی چەمکییە، کە پێکھاتەیهکی واتای زمانی و نازمانییەو بەدەستھاتووی ئەزموون و شارەزایی و پەيوەتێردنەکانی تاکە لە بەکارھێنانی زمانەووە. واتا لەم قوتابخانەیهدا چەقی لیکدانەووەکان پێکدەھینیت، چەقیتی واتایش «بۆ ئەو گریمانەیه ی قوتابخانە کە دەگەرتەووە، کە هەموو دیاردە زمانییەکان پێکەووە چنراون، نەک سەربەخۆو لەپە ک جیا بن. سەرەرای ئەمەش پێکھاتە زمانییەکان لە گەل توانا درکپێکراوەکانی دیکە ی مرۆفیشدا پێکەووە پێکھاتەکان دادەرێژن و بونیاد دەنێن». (غەریب، ۲۰۱۶: ۳۲).

واتا لە زانستی زمانی درکپێکردندا چەند تایبەتمەندییەکی بە شێوہیەکی درکپێکردنە پێبەخشاوە، کە یەکتیک لە دیارترینیان، بوونی سروشتیکی ئینسکلۆپیدیای و ناسەربەخۆییە(۲). زانستی زمانی درکپێکردن تێروانیی وشەنامە ی بۆ واتا رەتدەکاتەووە، لە بەرانبەرەدا جەخت لەسەر خستنهرووی ئینسکلۆپیدیایە واتای وشەکان دەکاتەووە. ئەم قوتابخانەیه پێیوایە، کە دارشتە ی سیمانتیکی سروشتیکی ئینسکلۆپیدی هەیه، بەو مانایە ی وشەکان نوینەراییە واتایە ک یان چەند واتایەکی دیاریکراو ناکەن، بەلکو وەک هەنگری کۆگایەکی گەورە ی کۆزانباری پەيوەندیار بە چەمکیکەووە یان مەودا چەمکیکەکانەووە رۆلەدەگێرن. لە واتای ئینسکلۆپیدیای مەودا چەمکیکەکان بۆ یە کەکان رەخساون، ئاخێوهران لە کاتی ئاخوتندا تەنھا یە ک بەش لە چەمکە کە وەک شاوہ چە (Prototype) ی چەمکە کە بە کاردەھینن. تیگەیشتن لە ئاخوتنی هەموو ئەوانی دیکەیش، بەھۆی شارەزایی و ئەزموونەوہیە دەربارە ی تەواوی مەودا چەمکیکەکان.

چەمکی وشەکان بەدەستھاتووی ئەزموونە گشتی و خودییەکانی مرۆفەکانن بەپێی بارودۆخە جیاوازیەکان. مەبەست لە ئەزموونی گشتی ئەو ئەزموونانەن، کە تاکەکانی کۆمەلێک تاییدا هاوبەشن و بەپێی ئەو رووداو بەسەرھاتانە ی، کە لەو کۆمەلگایەدا روویداوە، دروستبوون. هەرچی ئەزموونی خودییە ئەزموونی تایبەتی کەسێک بەپێی پیشەو پەسپۆرییە کە ی و ئەو بەرکەوتنە جیاوازیە لە گەل کەس و رووداو کات و شوینەکاندا هەبوو، خولقاندوویەتی. ئەم ئەزموونە جیاوازیە وەک کۆزانباری پەيوەست بە چەمکی وشەیه کەووە لە فەرھەنگی ئاوەزیدا بە کۆدەدە کرێن. «لێرەو دەتوانریت بگوتریت، کە کۆزانباری لە کەسێکەووە بۆ کەسێکی دیکە دەگۆریت و مەرچ نییە هەموو بە کارھێنەرێکی زمانیکی دیاریکراو چەمکەکانیان، کە بەرھەمھاتووی کۆزانباریەکانیان، وەک یە ک بن، بەلکو بەپێی کەسەکان دەگۆریت. هەرەوہا گرنگیدان بە واتایەکی دیاریکراوی چەمکیک و دانانی بە شاوہ چە ی چەمکە کە دیسان لە کەسێکەووە بۆ کەسێکی تر دەگۆریت». (ابراھیم، ۲۰۱۹: ۴۲). ئەمەیش ئەو دەرەدەخات، کە زمان راستەو خۆ رەنگدانەوہی جیھانی واقع نییە، بەلکو رەنگدانەوہی ئەو ئەزموونانەیه، کە مرۆف لە گەل واقعدا هەیهتی. با پروانینە نمونەکانی (۱).

(1) - باخچیک گهورمان کری.

ب- کاروان دوو سال له من گهوره تره.

پ- پیاوی گهوره به ئاسانی نابینریت.

ت- خو منداله که ی جارن نیت، گهوره بوویت!

له رسته ی (1-1) دا / گهوره/ به واتای (+ قه باره) به کارهاتوووه کو ی رسته که ئه و واتایه به دهسته وه ده دات، که ئه و باخه ی کردراوه رووبه ریکی فراوانی هه یه و بچووک نیه. له (1-ب) و (1-پ) دا / گهوره/ واتای (+ ته مه ن) و (+ پله و پۆست و ده سه لات) ده گه یه نیت. هه رچی نمونه ی (1-ت) یشه تیایدا / گهوره/ زیاتر به واتای سه رزه نشت هاتوووه به که سیک و تراوه، که ره فتاریکی نابه جیی کردبیت. بۆ تیگه یشتن له واتای لیکسیمی / گهوره/ له هه ریه ک له رسته کانی نمونه ی (1) دا، پیویسته ته وای کۆزانیاریه واتایه کانی وشه که و ئه و وشانه یشی، که له گه لیدا هاتوون، ئه و کارلیکه شی، که له ئه نجامی پیکه وه هاتنیان دروسته دبیت، له شیوه ی ئینسکلۆپیدیایه کدا چالاک بکه ین، تا واتای مه به ستدار هه لبه ینجینین. ئه مه یش ته نها به کۆزانیاری ئینسکلۆپیدی له ئاوهری قسه که ردا جیبه جیده دبیت. هه ربویه له سیمانتیکی درکپیکردندا دانانی واتایه کی له قالب دراو بۆ وشه یه ک و دیاریکردنی چه پکیک نیشانه بۆی، چه مکیکی هه لئه له تینه ره. بیروکه ی واتای ئینسکلۆپیدی له سیمانتیکی درکپیکردندا (3)، بۆ هه ریه ک له تیوریه کانی (سیمانتیکی چوارچیوه ی Frame Semantics) ی (چارلیس فیلمۆر) و (مه ودا Domain) ی (رۆناند لانگه که ر) ده گه رپته وه. سیمانتیکی چوارچیوه ی، که یه کیکه له تیوره کانی سیمانتیکی درکپیکردن، گه شه پیدراوی تیوریکی تری (فیلمۆر) خو به تی به ناوی (نیشانه واتایه کان Semantics Features). به م پیه تیوری سیمانتیکی چوارچیوه ی له ئه نجامی ئه و تیبینی و سه رنجان وه هاته ئاروه، که له سه ر تیوری نیشانه واتایه کان هه بوو. تیوری نیشانه واتایه کان سه رکه و توو بوو له وه ی، که بتوانیت نیشانه ی واتای بۆ وشه کان دابنیت، به لام له وه دا سه رکه و توو نه بوو، که بتوانیت په یوه ندبی واتای نیوان نیشانه واتایه کان دیاری بکات. هه ر ئه مه شه ره خنه و تیبینی (فیلمۆر) بوو له سه ر تیوره که و دواتریش ئه و ره خنه و تیبینیانه بوونه هه وینی له دایکبوونی تیوریکی نوی به ناوی سیمانتیکی چوارچیوه ی.

تیوری سیمانتیکی چوارچیوه ی بریتیه له دروسته یه کی لکینراوی لۆژیکییانه ی چه مکه په یوه ستداره کان. ئه م تیوره بنه مای تیگه یشتن له دارشته ی چه مک ده به ستیتته وه به تیگه یشتن له باشخانی کۆزانیاری هه ر وشه یه ک، که نماینده ی چه مکیکه. له م رووه وه وشه که چوارچیوه یه ک له کۆزانیاری چالاک ده کات، که په یوه سته به و چه مکه تاپه ته ی، که ده رباره یه تی. «به مشیوه یه ده کریت بگوتریت، که ناتوانین راسته وخۆ له واتای وشه یه ک تیبگه ین به ی تیگه یشتن له و چوارچیوه واتایه ی، که وشه که ئه ندامه تیایدا». (قادر، 2017: 41). هه رچی تیوری (مه ودا Domain) یه، ئه میش یه کیکه تره له تیوره کانی سیمانتیکی درکپیکردن و له لایه ن زانا (رۆناند لانگه که ر) وه له پیزمانی درکپیکردندا خراوه ته روو (4). مه وداکان باشخانی کۆزانیاریه کانن، یاخود «کۆمه لیک هه بوو/ بوونی چه مکین، که ده بنه هوی پیدانی/ دروستکردنی پله و ئاسته کان به بونیا ده ریکخراوو ئالۆزه کان له یه ک مه ودا ی ده ربیندا». (غریب، 2016: 48). بۆ نمونه دارپراوه کانی وه ک (لاواز، په سه ند، ناوه ند، باش، زۆرباش، نایاب) چه مکه فه ره نگییه کان له مه ودا ی (ئاستی ده رچوون و سه رکه و تن له زانکو) دا دیاریده که ن. به ی تیگه یشتن له پرۆگرامی خویندن له زانکو و ئه و پیاوژیوه ی، که په یوه ده ده کریت، ناتوانین تیگه یشتمان بۆ هه ریه ک له وشه کانی (لاواز، په سه ند، ناوه ند، باش، زۆرباش، نایاب) هه دبیت. به واتایه کی تر ده دبیت به وردی ئاگاداری چۆنیه تی دابه شکردنی نمره و ده ستنیشانکردنی نمره بین بۆ هه ر ئاستیک له زانکو، تا بتوانین به کاره یاننیک سهرکه و تووانه مان بۆ هه ریه ک له و وشانه هه دبیت. (بروانه: قادر و شریف، 2020). «تیوری مه وداکان مامه له له گه ل هه ر چه مکیکدا ده کات وه ک یه که یه کی په یوه نیدار به مه ودا سیمانتیکیه که یه وه، واته نخی سیمانتیکی وشه به په یوه ند و په یوه ستیتی به مه وداکانه وه دیاریده کریت، هه روه ها ناوه رۆکه چه مکیه کانیش له سه رچاوه ی درکپیکردنه وه دین». (غریب، 2016: 49). بۆ نمونه چه مکی (ره نگ) مه ودا یه ک بۆ هه ریه ک له (سپی، سوور، سه وز، زه رد، ره ش، ...) پیکده هی نیت و

په‌یوانیداره پێیانه‌وه. له‌لایه‌کی تریشه‌وه به‌های سیمانتیکی هه‌ریه‌ک له (سپی، سوور، سه‌وز، زه‌رد، ره‌ش، ...) په‌یوه‌ست به‌ مه‌ودای (ره‌نگ)ه‌وه ده‌ستنی‌شانه‌کریت.

تیۆری (سیمانتیکی چوارچێوه‌یی) و (تیۆری مه‌وداگان) له‌ زۆر رووه‌وه له‌یه‌کترده‌چن. ده‌کریت بگوتریت دیارترین هاوبه‌شیان له‌وه‌دایه، که سه‌رچاوه‌ی بیر ئینسکلۆپیدی بۆ واتای ده‌رپراوه‌کان بۆ ئه‌م دوو تیۆره‌ ده‌گه‌رێته‌وه. به‌و مانایه‌ی هه‌ردوو تیۆره‌ که تیروانیی وشه‌نامه‌یی بۆ واتا په‌تده‌که‌نه‌وه، له‌ به‌رانبه‌ردا جه‌خت له‌سه‌ر خسته‌نه‌رووی ئینسکلۆپیدیانه‌ی واتای ده‌رپراوه‌کان ده‌که‌نه‌وه. تیۆری مه‌ودا وه‌ک ته‌واوه‌ری تیۆری (سیمانتیکی چوارچێوه‌یی) و سه‌لمینه‌ری بیر ئینسکلۆپیدی بۆ واتای ده‌رپراوه‌کان ده‌رده‌که‌وت.

په‌خساندنی فراوانترین سنوور بۆ واتای ده‌رپراوه‌کان له‌ چێوه‌ی واتای ئینسکلۆپیدی ده‌بێت، تا ئه‌و ئاسته‌ی، که ده‌شیت تۆ له‌ روانگی روانی خۆته‌وه واتایه‌کی هه‌مانکاتی (Online meaning) سه‌رباری واتا ئینسکلۆپیدیانه‌ی زانراوه‌کانی ئه‌و یه‌که‌یه‌ بخه‌یت، چونکه واتا تاگه‌رایانه‌ په‌ییده‌بێت. (بۆ زانیاری زیاتر ده‌رباره‌ی واتای هه‌مانکاتی، بروانه: (Geeraerts, and Cuycknes, 2007: 158). ئه‌م په‌یپه‌ردنه‌یش به‌ بنه‌مای چه‌ندین لایه‌نی دیکه‌ی زمانی و نازمانیه‌وه په‌یوه‌سته. به‌مشێوه‌یه ده‌توانیت بگوتریت، که واتای ئینسکلۆپیدی ئه‌و رێبازه‌ی لیکۆئینه‌وه‌ی واتایه، که ته‌واوی واتای هه‌بوو و واتای پێشبینیکراو له‌ ده‌رپراویکدا ده‌گرێته‌وه. با له‌ واتای لیکسیمی /سووک/ له‌ نمونه‌کانی (2)دا بروانین.

(2) 1- ئه‌م جانتایه‌ زۆر سووکه.

ب- له‌وه‌ زیاتر خۆت سووک مه‌که!

پ- په‌رستاره‌که ده‌ستی سووک بوو.

ت- باری سه‌ر شانمت سووک کرد.

لیکسیمی /سووک/ له‌ رسته‌کانی (2)دا به‌ سروشتیکی ئینسکلۆپیدیانه‌وه ده‌رکه‌وتوو، وه‌ک ئاماژه‌دانیک به‌ ته‌واوی ئه‌و ناوه‌رۆکه‌ واتایانه‌ی، که ده‌یگرته‌خۆ. کاتیک تیگه‌یشتن هه‌م له‌لای قسه‌که‌رو هه‌م له‌لای گوئیگه‌یش پراوپر ده‌بیت، ئه‌گه‌ر هاتوو زانیاری و ئاگیان سه‌باره‌ت به‌ ته‌واوی ئه‌و لایه‌نانه‌ی دیکه‌ هه‌بیت، که له‌رووی چه‌مکه‌وه په‌یوه‌ندیان به‌ وشه‌ی /سووک/ه‌وه هه‌یه. هه‌موو ئه‌م تیگه‌یشتنه‌ جیاوازان له‌ واتاکی وشه‌که، ده‌گه‌رێته‌وه بۆ ئه‌و سروشته‌ ئینسکلۆپیدییه‌ی، که یه‌که‌کان هه‌یانه. زیاتر له‌مه‌یش، به‌هه‌ندوهرگرتنی ئه‌و چوارچێوه‌ سیمانتیکییه‌یش گرنگه، که به‌هۆی واتای ئینسکلۆپیدی سه‌رجه‌م یه‌که‌کان و ئه‌و واتا تایبه‌ته‌ی، که به‌هۆی کارلیکی یه‌که‌کانیش پێکه‌وه دروسته‌بیت. هه‌موو ئه‌مانه‌یش ئه‌و ئه‌نجامه‌ دینه‌ئاراوه، که ناتوانین له‌ واتای سه‌ربه‌خۆی وشه‌کان تیگه‌ین، جگه‌ له‌وه‌ی، که بیه‌ستینه‌وه به‌و سیسته‌مه‌ چه‌مکیانه‌وه‌ی، که یه‌که‌کان خاوه‌نداری لیده‌که‌ن (کۆزانیاری ئینسکلۆپیدی).

سروشتی واتای ئینسکلۆپیدی یه‌که‌کان به‌ جۆریکه، که مه‌ودایه‌کی فراوانی گوزارشت بۆ ناخێهران ده‌رپه‌خسینیت. کاتیک قسه‌که‌ریک له‌ هه‌لۆستیکتی زمانیدا فۆرمیک بۆ گوزارشتکردن له‌ واتایه‌ک ده‌درکینیت، له‌ راستیدا ته‌نها به‌شیک له‌ واتایه‌کی زۆر که‌می له‌ چه‌مک و مه‌ودا فراوانه‌که‌ی واتای ئینسکلۆپیدی ئه‌و یه‌که‌یه‌ به‌کاره‌یناوه. به‌مشێوه‌یه «وشه‌کان و واتاکیان و ئه‌ریکیان له‌ پێکهاته‌ی دروسته‌ سینتاکسییه‌کاندا ته‌نها نواندنی یه‌ک لایه‌ن یان دوو لایه‌نی یان چه‌ند لایه‌نی چه‌مکه‌ پێشتر ئه‌زمونکراوه‌که‌ی ئاوه‌زی مرۆفه‌که‌یه و هه‌رگیز یه‌ک وشه‌ یان چه‌ند فۆرمیکتی یه‌ک وشه‌ ناتوانیت سه‌رجه‌می چه‌مکه‌که‌ بنوینیت». (قادر، 2017: 420).

له‌ راستیدا گرنگی و کرۆکی واتای ئینسکلۆپیدی له‌ پرۆسه‌ی وه‌رگیراندا زیاتر ده‌رده‌که‌وت و جیگای سه‌رنجه، چونکه زۆریک له‌ کێشه‌کانی وه‌رگیران په‌یوه‌ستن به‌ ره‌چاونه‌کردنی سروشتی ئینسکلۆپیدی واتا له‌ کاتی وه‌رگیراندا زیاتر گرنگیدان و جه‌ختخسته‌سه‌ر واتای وشه‌نامه‌یی دوور له‌و کارلیکه‌ واتایه‌ ئینسکلۆپیدییه‌ی «چوارچێوه‌ سیمانتیکییه‌ی»، که یه‌که‌کان له‌ کاتی هاتنیان پێکه‌وه دروستیده‌که‌ن.

تەوهری دووهم: واتای پراگماتیکی له بۆتهی واتای ئینسکلۆپیدیدا

له گه‌ل هه‌بوونی دیدو سه‌رنجی جیاواز له باره‌ی بایه‌خی واتاو له زماندا، به‌لام به‌هۆی ئه‌و تایبه‌تمه‌ندییه‌ی دیاره‌ی واتاو، که له‌گه‌ل گۆرانی کایه‌ جیاوازه‌کانی کۆمه‌لدا به‌رده‌وام ده‌گۆریت، کارکردن له‌ بواری واتادا به‌ سه‌خت و ئالۆز بینراوه، هه‌ربۆیه‌ لیکۆله‌رانی واتا به‌ لایه‌نوه‌ ئاسان نه‌بووه‌ بگه‌ن به‌ پیناسه‌یه‌کی دیاریکراو بۆ واتاو واتای وشه‌ و پرسته. به‌ مه‌به‌ستی چاره‌سه‌رکردنی ئه‌م سه‌ختی و ئالۆزییه‌و ئاسانکردنی شیکردنه‌وه‌ی واتا، واتایان به‌سه‌ر چه‌ند جوړیکدا دابه‌شکردووه، دیارترین دابه‌شکردنیشیان دابه‌شکردنی (واتای سیمانتیکی) و (واتای پراگماتیکی) بووه.

به‌ گشتی ده‌کریت تێروانینه‌کان له‌ باره‌ی پراگماتیک و واتای پراگماتیکییه‌وه‌ پێش قوتابخانه‌ی زانستی زمانی درکپیکردن له‌ چه‌ند خائیکدا بخه‌ینه‌پوو. دواتر له‌ روانگه‌ی زانستی زمانی درکپیکردنه‌وه‌ قسه‌ له‌سه‌ر هه‌ریه‌ک له‌و خالانه‌ ده‌که‌ین.

۱- له‌ چپوه‌ی پیکهاته‌یه‌کی سه‌ربه‌خۆدا، واته‌ وه‌ک له‌قیکی سه‌ربه‌خۆی زمان باس له‌ پراگماتیک و دیارده‌ پراگماتیکییه‌کان کراوه. ئه‌مه‌ش په‌یوه‌سته‌ به‌و تێروانینه‌ی، که قوتابخانه‌ی به‌ره‌مه‌پێنان و گواستنه‌وه‌ په‌یوه‌ست به‌ چه‌مکی (مۆدیولاریتی)یه‌وه‌ بۆ زمان و پیکهاته‌کانی ناو زمان هه‌یه‌تی. به‌وه‌ی، که زمان دابراوو سه‌ربه‌خۆ له‌ توانا درکپیکراوه‌کانی تری ئاوه‌زی مرۆف ده‌بینیت و له‌نیو خودی زمانیشدا پیکهاته‌کانی (فۆنۆلۆژی، مۆرفۆلۆژی، سینتاکس، سیمانتیک، پراگماتیک) له‌ یه‌کتری جیا ده‌کاته‌وه. له‌ باره‌ی (مۆدیولاریتی)یه‌وه‌ (کریستال) ده‌ئیت: زاراوه‌یه‌که‌ له‌ گفتوگۆکردن ده‌ریاره‌ی زمان به‌کار دیت، که له‌ لایه‌که‌وه‌ مه‌به‌ستی لێ ئه‌وه‌یه‌ مێشک له‌ مۆدولی جیاواز پیکهاته‌وه‌، که هه‌ریه‌ک له‌و مۆدولانه‌ ئه‌دگاری تایبه‌ت به‌ خۆیان هه‌یه‌، وه‌ک مۆدولی زمان و مۆدولی بینین. له‌ لایه‌کی دیکه‌وه‌ مۆدیولاریتی ئه‌وه‌ ده‌گه‌یه‌نیت، که خودی پێه‌وی زمان مۆدوله‌، به‌وه‌ی که پیکدیت له‌ ژماره‌یه‌ک وه‌چه‌مۆدولی جیاواز، که هه‌ریه‌که‌یان به‌ رینگه‌یه‌کی تایبه‌ت کار ده‌که‌ن. بروانه: (Crystal, 2008: 336).

۲- به‌ سووده‌رگرتن له‌و تێروانینه‌ی بۆ زمان و پیکهاته‌کانی زمان په‌یوه‌ست به‌ چه‌مکی (مۆدیولاریتی)یه‌وه‌ هه‌یه‌و له‌ خالی یه‌که‌مدا خرایه‌پوو، سنوور له‌ نیوان واتای سیمانتیکی و واتای پراگماتیکی کیشراوه. له‌م رووه‌وه‌ به‌ چه‌ند خائیک جیاوازی نیوان ئه‌و دوو چه‌شنه‌ی واتا خراوه‌ته‌پوو. (بروانه: مه‌حوی، 2008: 80-89)، (فه‌تاح، 2011: 192-194)، (دزه‌ی، 2011: 34-49). جیاکردنه‌وه‌ی واتای سیمانتیکی له‌ واتای پراگماتیکی له‌سه‌ر ئه‌و بنه‌مایه‌ بووه، که باوه‌ریانابوو ته‌نها کۆزانیاری زمانی په‌یوه‌سته‌ به‌ زمان و له‌ سروشتدا جیاوازه‌ له‌ چه‌شن و جوړه‌کانی دیکه‌ی کۆزانیاری. هه‌ربۆیه‌ ده‌بینین له‌ قوتابخانه‌ی رێزمانی به‌ره‌مه‌پێنان و گواستنه‌وه‌و تێوره‌کانی سیمانتیکی شیوازه‌ندانه‌، زۆر به‌ وردی کۆزانیاری زمانی له‌ سه‌رجه‌م کۆزانیارییه‌ نازمانیه‌کان جیاکراوه‌ته‌وه. ئه‌مه‌ش له‌ بنه‌رتدا بۆ بنه‌مای چه‌مکی (مۆدیولاریتی) ده‌گه‌رتیه‌وه. هه‌ر له‌سه‌ر ئه‌و بنه‌مایه‌یش شیکردنه‌وه‌ی کۆزانیاری زمانی به‌ سیمانتیک و شیکردنه‌وه‌ی کۆزانیاری نازمانیه‌ به‌ پراگماتیک سپێدراوه. (بروانه: قادر، 2017).

۳- واتای پراگماتیکی به‌و جوړه‌ ناسپێراوه، که له‌ واتای سیمانتیکییه‌وه‌ به‌پێی ده‌روبه‌ری به‌کاره‌پێنان و مه‌به‌ستی قسه‌که‌ر، به‌ده‌ستدیت. ئه‌مه‌ش ئه‌وه‌ ده‌گه‌یه‌نیت، که واتای سیمانتیکی کراوه‌ته‌ بنه‌مای دروستبوونی واتای پراگماتیکی. له‌م باره‌یه‌وه‌ (فه‌تاح، 2011: 192) ده‌ئیت: «واتای پراگماتیکی ئه‌و واتایه‌یه‌ که ده‌روبه‌ری وتن دیاری ده‌کات، یان له‌ ئه‌نجامی ناسینه‌وه‌و دۆزینه‌وه‌ی به‌های جیناوه‌کان وشه‌کانه‌وه‌ دیت، واته‌ له‌ ئه‌نجامی کارلیکردنی ده‌روبه‌ر له‌سه‌ر واتای فه‌ره‌ه‌نگی وشه‌کاندا دیت». هه‌روه‌ها (دزه‌ی، 2011: 49) ده‌ئیت: «واتای پراگماتیکی بریتیه‌ له‌ واتای سیمانتیکی + ده‌روبه‌ر».

په‌یوه‌ست به‌ خالی یه‌که‌مه‌وه‌ زانستی زمانی درکپیکردن پێنایه‌ زمان دامه‌زراوه‌یه‌کی درکپیکراوی ناسه‌ربه‌خۆیه‌و په‌یوه‌ندی راسته‌وخۆی به‌ توانا دراکپیکراوه‌ گشتیه‌یه‌کانی مرۆفه‌وه‌ هه‌یه‌و له‌ ناو خودی زمانیشدا پیکهاته‌کان تیکچرژاو به‌ناویه‌ کداچوون و سنووری جیاکه‌روه‌ له‌ نیوانیاندا نییه. ئه‌م بۆچوونه‌یش خۆی له‌ یه‌کتیک له‌ گریمان هه‌ریه‌که‌ی زانسته‌که‌دا ده‌بینیته‌وه‌، ئه‌ویش بریتیه‌ له‌وه‌ی، که «زمان تۆرپه‌ندیکی چه‌مکیانه‌یه». (Geeraerts, and Cuycknes, 2007: 509). «له‌ روانگه‌ی ئه‌م گریمانیه‌وه‌ هه‌ر پیکهاته‌یه‌کی زمان له‌ خۆیدا

وهچه تۆرپه ندىگه له چىوهى تۆرپه ندى گشتى زماندا له ناو چوارچىوهى تۆرپه ندى دركپىكردى گشتى ئاوه زى مرؤفدا». (قادر، ۲۰۱۹: ۳۳-۳۴). لىزه شه وهيه، كه «زانستى زمانى دركپىكردى باوه رپوايه، كه پىكهاته جياوازه كانى زمان ته نها به شىوهيه كى رووكه شىبانه ده توانىت بگوتىت به شدارى يه ك/ چه پىك نىشانى واتاى رىكخراوى سه ره كى ده كه ن، كه له كرؤكدا ئه م به شدارىبىه يان يان هه ر نىبه يان لاوازه». (قادر، ۲۰۱۲: ۸۶-۸۷). به مشىوهيه به لاي ئه م زانسته وه (چه مكى پۆلكردن له زماندا) چه مكى هه لئه تىنه ره. هه لئه تىنه رى ئه م چه مكه يش به لاي زانستى زمانى دركپىكرده وه يه كىكه له به لگه كاره كىبه كانى ناسه ربه خوڤى زمان و ره تىكرده وهى (چه مكى مؤدىلارىتى) ي رىزمانى به ره مه پىنان و گواستنه وه. له هه مانكاتدا پشتراستىكرده وهى يه كىك له تىوره سه ره كىبه كانى زانسته كه يه، به وهى كه زمان دامه زراوهيه كى دركپىكراوى ناسه ربه خوڤيه.

سه بارت به خالى دووم زانستى زمانى دركپىكردى ئه و سنووركىشان و جياكارىبه له نىوان واتاى سىمانتىكى و واتاى پراگماتىكى ره تده كاته وه و پىوايه واتا سروشتىكى ئىنسلوڤىداى هه يه، چونكه وشه كان نمانده ي چه مكىك ده كه ن، كه به ده سته اتوى پاشخانىكى كۆزانيارى هه مه لايه نه (كۆزانيارى زمانى و كۆزانيارى نازمانى)، نه ك ته نها چه شنىكى كۆزانيارى (كۆزانيارى زمانى).

جياكرده وهى واتاى زمانى له واتاى نازمانى لىكده وهيه كى ته واو پراوپر نه بوو بۆ واتا، به لكو نىوه ناچل بوو، چه ندىن گرفت و كه موكورى له خوگرتبوو. ته واوى ئه و گرفت و كه موكورىبانه يش، زانستى زمانى دركپىكردى له چىوهى سىمانتىكى دركپىكردى چاره سه رى بۆ دۆزىنه وه، ئه وىش به خستنه رووى تىروانىتىكى ته واو جياواز بۆ زمان و واتاى زمانى. زانستى زمانى دركپىكردى پىوايه واتاى زمانى خستنه رووى دارشته يه كى چه مكىبه، كه پىكهاته يه كى واتاى زمانى و نازمانىبه وه به ده سته اتوى ئه زمون و شاره زاپى و په پىبىردنه كانى تاكه له به كاره پىنانى زمانه وه. (بروانه ته وه رى يه كه م).

ده رباره ي خالى سىيهم زانستى زمانى دركپىكردى بۆچونىكى ته واو جياوازي هه يه و پىوايه واتاى پراگماتىكى بنه رته وه بنه مائى دروستبوونى واتاى سىمانتىكىبه، نه ك به پىچه وانه وه. زانستى زمانى دركپىكردى باوه رپوايه «كاتىك مرؤف شاره زاپى له واتاى نازمانى/ پراگماتىكى ده رپاوىكدا په يدا ده كات، ته نها ئه وساكه ده توانىت له ئاوه زىدا نمانده يه كى هه لىگرىت و دابكات، كه ئه وىش بۆخوڤى ده بىته (واتاى زمانى/ سىمانتىكى) ده رپاوه كه». (قادر، ۲۰۱۷: ۴۳۲). له زانستى زمانى دركپىكردى جه تىكرده وهى ته واو له سه ر به كاره پىنانى زمانه، هه ره ئه مه ش يه كىكه له لايه نه جياوازه كانى زانستى زمانى دركپىكردى له گه ل رىزمانى به ره مه پىنان و گواستنه وه دا، چونكه قوتابخانه ي به ره مه پىنان پىوايه كۆزانيانى زمانى په يوه سته به (رىزمانى جيهانى Universal Grammar) به وه، كه ئه مىش به خشاوڤىكى خوڤسكه وه به شىوهيه كى بايلوژى له ئاوه زى هه موو مرؤفكدا هه يه. ئه م قوتابخانه يه باوه رپوايه هه ر به هوڤى ئه و رىزمانه جيهانىبه وهيه، كه مندا ل له ماوه يه كى ديارىكراودا فىرى هه موو به كاره پىنانه جياوازه كان ده بىت. به م شىوهيه رىزمانى به ره مه پىنان كۆزانيانى زمانى به ته واوه تى له ئه زمون و شاره زاپى ناو كۆمه ل داده برىت و ته نها وه ك كۆزانيارىبه كى ئاوه زى ده بىننىت. له به رانه ردا زانستى زمانى دركپىكردى وايداده نىت «سه رچاوه ي كۆزانيارى زمانى برىتبه له خودى به كاره پىنانى زمان خوڤى، مندا ل به هوڤى فىرپوونه وه فىرى زمان ده بىت، فىرپوونى زمان، وه ك هه موو شته كانى تر وايه، كه مندا ل به پشتبه ستن به لاساىكرده وه، پاهىنان، گونگرتن، ناسىنه وه، تاقيكرده وه، راستىكرده وه و به كاربردنى شاره زاپى فىرپانده بىت». (ابراهىم، ۲۰۱۹: ۳۵). بوخته ي ئه م بۆچوونه يش ئه وه يه مرؤف توانايه كى ناوه كى هه يه، كه تاىبه ته به زمان، به لآم ئه م توانا ناوه كىبه له رىگه ي ئه زمون و به كاره پىنانى زمان له ناو كۆمه ل، به رجه سته ده بىت. ئه م تىروانىنه يش چىوهى يه كىك له تىوره كانى زانسته كه پىكده هىننىت، كه ئه وىش برىتبه له: «كۆزانيانى زمانى له به كاره پىنانى زمانه وه هه لئه گوڤىزىت و دروسته ده بىت». (بۆ زانيارى ده رباره ي ئه م تىوره و تىوره كانى دىكه ي زانستى زمانى دركپىكردى، بروانه: قادر، ۲۰۱۲).

زانستى زمانى دركپىكردى به گشتى و تىورى (بنه مائى به كاره پىنان)، كه يه كىكه له تىوره كانى سىمانتىكى دركپىكردى، به تاىبه تى، بانگه شه ي ئه وه ده كات، كه واتاى راسته قىنه ي وشه كان له ده قى به كاره پىناندا ده رده كه وىت. ئه وه راسته هه موو وشه يه ك واتايه كى فره هنگى و به كۆدكراوى هه يه، به لآم ئه م واتايه واتاى راسته قىنه ي وشه كان نىبه، به لكو واتاى راسته قىنه ي وشه كان به پى ئه و ده وروبه رى تاييدا

به کاردیت، هه‌لده‌هینجریت. به‌م پێیه له زانستی زمانی درکپیکردندا ئه‌وه‌ی گزنگی پنده‌دریت واتای به‌کارهینان (پراگماتیک)ه‌و واتای سیمانتیکی واتایه‌کی ته‌بستراکته‌و له‌ بنه‌ره‌تیشدا له‌ نه‌نجامی به‌کارهینانه‌وه‌ سه‌ره‌له‌ده‌دات. (زانباری زیاتر له‌م باره‌یه‌وه‌ له: Evans and Green, 2006: 112-113) و (ابراهیم، 2019) دا‌ده‌بیریت. با له‌ نمونه‌کانی (3) رابمێن.

(3) ا- سه‌رچاوه‌که‌ زانیاری به‌که‌لکی تیدا‌یه.

ب- سه‌رچاوه‌ی ئه‌م نا‌کوکیه‌ تۆیت.

پ- له‌ سه‌رچاوه‌که‌م خوارده‌وه.

له‌ نمونه‌کانی (3) دا‌سی به‌کارهینانی جیاوازی وشه‌ی /سه‌رچاوه‌/ ده‌بیریت، که‌ هه‌مان وشه‌ به‌پێی ئه‌و چوارچێوه‌یه‌ی، که‌ تیدا‌ هاتوه‌، واتای جیاواز ده‌گه‌یه‌نیت. له‌ به‌کارهینانی (3-1) دا‌ وشه‌ی /سه‌رچاوه‌/ به‌ واتای سه‌رچاوه‌ی زانیاری، که‌ ده‌شیت کتیب، یان نامه‌ی زانکۆی، یان گو‌فار، یان هه‌ر سه‌رچاوه‌یه‌کی دیکه‌ی زانیاری بێت، هاتوه‌. هه‌رچی به‌کارهینانی (3-ب)ه‌، تیدا‌ وشه‌ی /سه‌رچاوه‌/ واتای (هۆکاری دروستبوون) ده‌گه‌یه‌نیت. ئه‌وه‌ی په‌یوه‌ست بێت به‌ به‌کارهینانی (3-پ)ه‌وه‌، تیدا‌ مه‌به‌ست له‌ وشه‌ی /سه‌رچاوه‌/ شوێنی هه‌لقولانی ئاوه‌، به‌ تابه‌ت له‌ کانی و کارێدا.

سیمانتیکی ئینسکلۆپیدی، که‌ تیۆریکی گشتی سیمانتیکی زمانیه‌ له‌ چێوه‌ی سیمانتیکی درکپیکردندا، پینج‌گریمان له‌خۆده‌گرت: یه‌که‌م/ جیاوازی بنچینه‌ی له‌ نیوان سیمانتیک و پراگماتیکدا نیه‌. دووه‌م/ له‌ کۆزانیاری ئینسکلۆپیدا وشه‌ رۆلی له‌ نواندن لیستی رینکخراوی کۆزانیاریه‌کاندا هه‌یه‌. سێهه‌م/ واتای ئینسکلۆپیدی له‌ به‌کارهیناندا درده‌که‌وت، بۆیه‌ هه‌لاوێکردنی واتای ئینسکلۆپیدی به‌پێی بارودۆخی ئاخوتن ده‌بیت. چواره‌م/ تیۆری سیمانتیکی ئینسکلۆپیدی دانیه‌ فه‌ره‌ه‌نگی وه‌کو رینگه‌یه‌ک بۆ چوونه‌ناو کۆزانیاری ئینسکلۆپیدی ده‌بیریت، بۆیه‌ وشه‌ به‌شه‌ تابه‌ته‌کانی واتای شاراوه‌ له‌ کۆزانیاری ئینسکلۆپیدا درده‌خات. پینجه‌م/ له‌ کاتیکدا واتای سه‌ره‌کی په‌یوه‌ندیدار به‌ وشه‌وه‌ جێگیره‌، کۆزانیاری ئینسکلۆپیدی هه‌ر وشه‌یه‌ک به‌کارهینانی دا‌ینامیکیه‌. (Evans, 2007: 72-73).

له‌ روانگه‌ی زانستی زمانی درکپیکردنه‌وه‌ یه‌که‌ی زمانی (وشه‌) هه‌لگری واتا نیه‌، به‌لکو له‌ پرۆسه‌ی پیکه‌ینانی واتا له‌ ئاستی چه‌مکیدار به‌شداریده‌کات. به‌م پێیه‌ وشه‌ واتای وشه‌ ده‌بیت له‌ به‌کارهیناندا به‌هه‌ندوره‌یگیری، نه‌ک وه‌کو یه‌که‌یه‌کی زمانی ته‌بستراک بیری. به‌ واتایه‌کی دیکه‌ به‌و شیوه‌یه‌ له‌ وشه‌ ناروانریت، که‌ یه‌که‌یه‌کی ئه‌رکی زمانیه‌، به‌لکو چۆن و به‌چی شیوه‌یه‌ک به‌کاربیت، به‌و شیوه‌یه‌ واتا که‌ی لیکده‌درتته‌وه‌. له‌م روه‌وه‌، به‌پێی ژینگه‌و ده‌ررهبه‌ر ده‌توانریت واتای سیمانتیکی و واتای پراگماتیکی سه‌ربار بخریت.

سیمانتیکی درکپیکردن ئه‌و بۆچوونه‌ ره‌تده‌کاته‌وه‌، که‌ پێیویه‌ جیاوازی هه‌یه‌ له‌ نیوان واتای فه‌ره‌ه‌نگی له‌لایه‌ک و واتای پراگماتیکی و کۆمه‌لایه‌تی و کلتوری له‌لایه‌کی تره‌وه‌. له‌ روانگه‌ی ئه‌م تیۆره‌وه‌ لیکسیمی سه‌ربه‌خۆ جودا، که‌ هه‌لگری کۆزانیاری سیمانتیکی بێت و جیاوازیته‌ له‌ جۆره‌کانی دیکه‌ی کۆزانیاری زمانی و نازمانی، بوونی نیه‌. هاوکات جیاوازی به‌دیناکریت له‌ نیوان کۆزانیاری فه‌ره‌ه‌نگی و کۆزانیاری ئینسکلۆپیدا، به‌لکو ته‌نها کۆزانیاری ئینسکلۆپیدی بوونی هه‌یه‌، که‌ یارمه‌تیدهری کۆزانیاری زمانی و نازمانیه‌. (Kecskes, 2014: 82). «کۆزانیاری ئینسکلۆپیدی مه‌به‌ست له‌ سه‌رچاوه‌ به‌با‌یه‌خه‌کانه‌. ئه‌و کاره‌ی، که‌ قسه‌که‌ران به‌ وشه‌کان ته‌نجامیده‌ن. په‌یوه‌ندی به‌ دیسپلینه‌ پراگماتیکیه‌کانه‌وه‌ هه‌یه‌، که‌ له‌لایه‌ن بنه‌ماکانی به‌کارهینانی زمانیه‌وه‌ ده‌ره‌دراوه‌ (ته‌حه‌کومی پێوه‌ده‌کریت)». (Evans and Green, 2006: 209).

پێویسته‌ ئه‌وه‌ بزانی، که‌ «سیمانتیکی درکپیکردن» نکو‌لی له‌ بونی (واتای نازمانی/ پراگماتیک) ناکات، به‌لکو نکو‌لی له‌ جیاکاری توندی له‌گه‌ل (واتای زمانی/ سیمانتیک) ده‌کات و پێیویه‌، که‌ هه‌ردووکیان دوو جۆری واتای سیمانتیکین. ئه‌م راستیه‌ش له‌وه‌وه‌ هاتوه‌، که‌ خودی (واتای زمانی/ سیمانتیک) نواندن ته‌بستراکته‌ی (واتای نازمانی/ پراگماتیکیه‌)». (فادر، 2017: 432).

واتاناسانی سیمانتیکی درکپیکردن له‌و باوه‌ره‌دان ده‌قیک/ رسته‌یه‌ک، که‌ وشه‌یه‌کی تیدا به‌کارهاتوه‌، ئه‌و واتایه‌ی، که‌ مه‌به‌سته‌ به‌

وشه که‌ی ده‌بخشیت؛ واتای وشه که به‌رهمی‌ئو به‌کارهینانه‌یه‌تی له ده‌قه‌که/ رسته‌که‌دا. بویه واتای واقعی وشه که‌ئو واتایه‌یه، که مه‌به‌سته. ئه‌گه‌ر واتا له به‌کارهینانه‌یه‌یه که‌ی جیابکه‌ینه‌وه، که‌واته واتا له سروشت و بنه‌ره‌تی خویدا پراگماتیکیه. (حه‌مه‌که‌ریم، ۲۰۱۵: ۹۰). جیاکردنه‌وه‌ی واتای سیمانتیکی له واتای پراگماتیکی ده‌بیته‌هوی دروستبوونی گرفتی شیکردنه‌وه‌ی زمانه‌وانیانه‌ی بویه و ده‌رپراوانه‌ی، که بویه تیگه‌یشتن لیمان پتویسته راسته‌وخو به‌سترینه‌وه به‌و ده‌وروبه‌ره‌ی، که تیایدا به‌کارهاتوون. پروانه (۴).

(۴) ۱- پروداوه که [له‌وی] پرویدا.

ب- ئه‌م دوو‌کانه بویه [یه‌ک هه‌فته] داده‌خریت.

بنه‌مای تیگه‌یشتن له‌و دوو رسته‌یه‌ی سه‌روهه، په‌یوه‌ستکردنی وشه‌کانی ناو‌که‌وانه شکاوه‌کانه به‌و چوارچینوه‌یه‌ی، که تیایدا هاتوون، چونکه له‌و نمونانه‌دا نه‌ک هه‌ر ناتوانین به‌ واتای فه‌ره‌نگی له‌ ده‌رپراوه‌کان تیگه‌ین، به‌ئکو ده‌وروبه‌ری به‌کارهینانه‌یه‌یه که بووه‌ته بنه‌ما بویه واتا فه‌ره‌نگیه‌یه‌یه که‌یش. هه‌ر لیره‌شه‌وه‌یه، که زانستی زمانی درک‌پیکردن پتویاوه واتای پراگماتیکی بنه‌ره‌ته‌و بنه‌مای دروستبوونی واتای سیمانتیکیه.

ئه‌دقیقه‌که‌ی /له‌وی/ و /یه‌ک هه‌فته/ له‌ نمونانه‌ی (۴) داو‌ئه‌دقیقه‌که‌ی شوینی و کاتییه‌کانی دیکه، که له‌ زانستی پراگماتیکی‌دا وه‌ک دوو نیشانه‌ی پراگماتیکی (۵) ئاماره‌یان بویه‌کراوه، له‌ زانستی زمانی درک‌پیکردن‌دا له‌و ده‌رپراوانه‌ن، که (پتویا به‌سه‌رچاوه‌کردن له‌ زماندا The Principle of Indexicality in Language) دروستده‌کهن. مه‌به‌ست له‌م پتویا‌یه‌یش پیشاندان و خستنه‌پرووی سه‌ننه‌ریبوونی مرؤفه له‌ زماندا، یاخود ده‌رخستن و نواندن‌ی تاگه‌رای‌ی تاکه له‌ کاتی قسه‌کردن‌دا. بویه نمونانه‌ی له (۴-۱) دا ئیمه‌ته‌نه‌ها کاتیک ده‌زانین مه‌به‌ست له‌ /له‌وی/ چ شوینی‌که، شوینی قسه‌که‌ره‌که‌ بزانی. له (۴-ب) یشدا ته‌نه‌ها کاتیک ده‌زانین /یه‌ک هه‌فته/ که‌ی بویه‌که‌ی ده‌گرتیه‌وه، که ئاگاداری کاتی قسه‌کردنه‌که‌ی قسه‌که‌ره‌که‌ بین. به‌م جو‌ره شوینی ئاماده‌بوونی قسه‌که‌رو ئه‌و کاته‌ی قسه‌که‌ی تیدا ده‌کات، ده‌بیته‌ی خالی گه‌رانه‌وه‌ی سه‌رچاوه‌یی بویه‌ زانین و په‌یبردن به‌ شوین و کاتی بونه‌وه‌رو که‌ره‌سته‌کانی دیکه. (بویه‌ زانیاری زیاتر پروانه: قادر، ۲۰۱۲).

له‌ لایه‌کی دیکه‌وه له‌ زماندا ده‌رپراوی وا هه‌ن، که بویه تیگه‌یشتن لیمان پتویست ده‌کات هه‌ردوو چه‌شنه واتا‌که (واتای سیمانتیکی و واتای پراگماتیکی) به‌ینینه‌ناوه‌وه، چونکه شیکردنه‌وه‌ی ئه‌و ده‌رپراوانه به‌ هه‌ردوو زانسته‌که (سیمانتیکی و پراگماتیک) ده‌کرتیت، نه‌ک ته‌نه‌ها به‌ یه‌کیکیان. ئه‌مه‌یش دیسان ناپتویستی جیاکردنه‌وه‌ی واتای سیمانتیکی و واتای پراگماتیکی پشتراست ده‌کاته‌وه. ئه‌م راستیه‌یه‌یش له‌ نمونانه‌ی (۵) دا ده‌رده‌که‌ویت.

(۵) ۱- به‌خوا [شیرینی‌کی] [بیتامه]!

ب- [شه‌وینی] چه‌ند [پرووناکه]!

سیمانتیکی شیوا‌یه‌ندانه به‌ تابیه‌ت هه‌ردوو تیوری (نیشانه واتایه‌کان) و (مه‌رجی راسته‌قینه‌ی سیمانتیکی) (۶) ناتوانن لیکدانه‌وه‌ی واتای بویه رسته‌کانی سه‌روهه‌ بکه‌ن، چونکه به‌پتی تیوری نیشانه واتایه‌کان، ده‌بیت نیشانه واتایه‌کانی وشه‌کانی ناو‌که‌وانه شکاوه‌کان په‌یوه‌ندی‌دار بن، به‌لام نه‌ک هه‌ر ناپه‌یوه‌ندی‌دارن، به‌ئکو دژو پیچه‌وانه‌شن. هه‌روه‌ها به‌پتی تیوری مه‌رجی راسته‌قینه‌ی سیمانتیکی له‌ رسته‌ی (۵-۱) دا ته‌نه‌ها کاتیک واتای (شیرینی) راسته، که (شیرین) بیت، نه‌ک (بیتام). له (۵-ب) یشدا کاتیک واتای (شه‌و) راسته، که دونیا (تاریک) بیت، نه‌ک (پرووناک). به‌م شیوه‌یه‌یه ده‌بینین ئه‌و رستانه‌ی سه‌روهه‌ پتوه‌ره‌کانی هه‌ردوو تیوری نیشانه واتایه‌کان و مه‌رجی راسته‌قینه‌یان بریندارکردوه، بویه به‌پتی ئه‌و دوو تیوره‌ بیت، ده‌بیت بیتواتا بن، به‌لام واتادارن. له‌ لایه‌کی تره‌وه ئه‌گه‌ر ته‌نه‌ها له‌ روانگه‌ی پراگماتیک و بنه‌ماکانیه‌وه به‌مانه‌ویت له‌ واتای وشه‌کانی ناو‌که‌وانه شکاوه‌کان و په‌یوه‌ندی‌ نیوانیان بگه‌ین «گرانه‌ بگه‌ینه قوناغی تیگه‌یشتن، چونکه له‌ بنه‌ره‌تدا

نموونه کان له مجوره شرفانه دا له واتای فرههنگیان دابرتیرون و دهوستریت ته نهها له روانگه ی واتای به کارهینانه وه شیکردنه وه یان بو بکریت، که نه مه ش کاریکی نه سته م ده بیت». (قادر، ۲۰۱۷: ۴۳۱).

نه نجام

- ۱- له زانستی زمانی درکپیکردندا دیدیکی جیاواز بو و اتا خراوه ته روو، به وه ی چه مکی وشه کان، که هه لگری کوی نه و اتا جیاوازانان، که وشه یه ک نماینده ی ده کات و له ناو زدا هه لگریان، له کوزانیاری زمانی و کوزانیاری نازمانیه وه هاتوون و به ده سته اتووی نه زموون و شاره زای و په ییپیردنه کانی تاکن له به کارهینانی زمانه وه.
- ۲- له سه ر نه و بنه مایه ی، که دارشته ی سیمانتيکی وشه یه ک له به کارهینانی وشه که وه هاتووه، سیمانتيکی درکپیکردن واتای سیمانتيکی له واتای پراگماتيکی جیاواکاته وه، به لکو وه ک گشتیکی له یه ک دانه براو ده یان بینیت.
- ۳- له زماندا ده رپروای وا هه ن، که ته نهها به سیمانتيکی، یان پراگماتيکی واتایان لیکنادرتته وه، به لکو بو تیگه یشتن لئیان، پتویست ده کات هه ردو و چه شنه و اتاکه له به رچاوبگریتن. نه مه ش نه و بوچوونه ی زانستی زمانی درکپیکردن پشتراسته کاته وه، که جیاکردنه وه ی واتای سیمانتيکی له واتای پراگماتيکی پتویست نییه.
- ۴- له زانستی زمانی درکپیکردندا نه دفتیربله کانی شوپنی و کاتی، که له زانستی پراگماتيکی به نیشانه ی پراگماتيکی دانراون، نه و ده رپروانان، که سه تته ربوونی مروؤف له زماندا پیشانده دن، چونکه ده بنه خالی گه رانه وه ی سه رچاوه یی بو زانین و په یبردن به شوپن و کاتی بونه وه رو که ره سته کانی دیکه.

په راویزه کان

- ۱) بو زانیاری ده رپروای تپروانینه جیاوازه کان له باره ی واتاوه، پروانه: (ئیبراهیم، به شدار محمه د، ۲۰۱۴)، (حهمه که ریم، نه ریمان حه سه ن، ۲۰۱۵)، (حهمه غه ریب، به هره سه لام، ۲۰۱۵).
- ۲) سه رنجی ئیمه له م توژی نه وه یه دا زیاتر له سه ر تایبه تمه ندی ئینسکلؤپیدیای واتایه، بو زانیاری ده رپروای ته وای تایبه تمه ندیه کانی واتا له روانگه ی زانستی زمانی درکپیکردنه وه، پروانه: (قادر، کاروان عومه ر، ۲۰۱۲).
- ۳) زانستی زمانی درکپیکردن به شیوه یه کی گشتی به سه ر سئ لقا دابه شده بیت، که نه وانیش بریتین له: (فونؤلؤزی درکپیکردن، ریزمانی درکپیکردن، سیمانتيکی درکپیکردن). ده کریت بگوتریت سیمانتيکی درکپیکردن دیاترین لقی قوتابخانه که یه، چونکه له زانستی زمانی درکپیکردندا پیشینه یی سیمانتيکی له هه ر لیکؤلینه وه یه کی زمانه وانیدا بنه مایه و واتا کرؤکی شیکردنه وه کانی قوتابخانه که پیکده هینیت. سیمانتيکی درکپیکردن «لیکؤلینه وه یه له نئوان نه زموون، زانینی به رجه سته کراو هه روه ها زمان». (Evans, V. and Green, M), ۲۰۰۶: ۵۰). له روانگه ی زانستی زمانی درکپیکردن و به دیاریکراویش سیمانتيکی درکپیکردنه وه، ده بیت ته وای یه که زمانیه کان له ئاسی له باردا بوونی واتای/ توانا واتایه کان به کارهینانیه هه بیت و له م روانگه یه شه وه کرده ی گه یان دنیان به سه رکه وتووی به سه ردا جیبه جیده بیت. «لیکؤلینه وه له سیمانتيکی درکپیکردن لیکؤلینه وه یه له ناوه رؤکه چه مکیه کان و نه وه یه ریکخراوه له زماندا». (Talmy, L), ۲۰۰۰: ۴). سیمانتيکی درکپیکردن زیاتر وه ک رپبازنیک درده که ویت، چونکه چه ند تیورییه ک له خؤده گریت، که هه ریه که یان لیکداننه وه بو لایه نیکی واتا له روانگه ی سروشتی ئینسکلؤپیدیایه وه ده کهن. بو زانیاری زیاتر ده رپروای تیورییه کانی سیمانتيکی درکپیکردن، پروانه: (نه ی، رپروار نه حهمه د، ۲۰۱۵)، (غه ریب، نالی نه ده م، ۲۰۱۶).
- ۴) زاروه ی (مه ودا Domain) به کارهینانیه کی دیکه شی هه یه، که نه ویش له (تیوری میتافؤری چه مکیه یه) (جورج لاکؤف) ه له سالی (۱۹۹۳) دا. له م تیوره دا به مه به سستی تیگه یشتن له چه مکی میتافؤر ئاماژه به دوو جور له مه ودا ده کریت، که نه وانیش بریتین له: (مه ودا ی

سه‌رچاوه) و (مه‌ودای ئامانج). (Geeraerts, D. and Cuycknes, H), ۲۰۰۷: ۱۸۱).

۵) بۆ زانیاری ده‌بارهی نیشانه پراگماتیکییه‌کان، به تایبته نیشانه‌کانی شوین و کات، بروانه: (فهرج، هوگر مه‌ممود، ۲۰۰۰).

۶) به‌پیی تیۆری (مه‌رجی راسته‌قینه‌ی سیمانتیکی Truth Conditional Semantics) زمان ره‌نگدانه‌وه‌ی جیهانی واقعه وه‌ک خۆی، واته به‌پیی ئه‌م تیۆره راستی و هه‌له‌پی رسته‌کان به‌نده له‌سه‌ر ئه‌وه‌ی، که ئایا ناوه‌رۆک و کرۆکی رسته‌وه‌ی ده‌رباره‌وه‌کان له‌گه‌ل واقعه‌دا هاوتنا ده‌بن یان نا؟ ئه‌گه‌ر هاوتابوون و مه‌رجی راسته‌قینه‌ییان تیدابوو، ئه‌وا راستن، به‌ پێچه‌وانه‌وه‌ی رسته‌کان هه‌له‌ ده‌بن. به‌م شیوه‌یه تیۆری مه‌رجی راسته‌قینه‌ی سیمانتیکی له‌ پروانگه‌ی هه‌ردوو پێوانه‌ی (راستی Truth) و (هه‌له‌پی Falsity) یه‌وه‌ په‌یوه‌ست به‌ دونیای واقعه‌وه‌ی رسته‌وه‌ی ده‌رباره‌وه‌کان هه‌له‌سه‌نگینیت و لیکه‌داته‌وه‌. (بۆ زانیاری زیاتر بروانه: حه‌مه‌غه‌ریب، به‌هره‌سه‌لام، ۲۰۱۵). له‌ به‌رانبه‌ر ئه‌م تێروانینه‌دا بۆ زمان و واتای زمانی، زانستی زمانی درکپێکردن باوه‌ریوایه‌ زمان راسته‌وه‌وه‌ی واقع نییه، به‌لکه‌ ره‌نگدانه‌وه‌ی په‌پێردنه‌کانی تاکه بۆ ئه‌و واقعه‌ی، که تیایدا ده‌ژیت. (بروانه ته‌وه‌ری یه‌که‌م).

سه‌رچاوه‌کان

یه‌که‌م: به زمانی کوردی

- ۱- ئیبراهیم، به‌شدار محهمه‌د (۲۰۱۴)، واتاسازی به‌ره‌مه‌پێنان و لیکدانه‌وه له زمانی کوردیدا، نامه‌ی ماستهر، سکولێ زمان، زانکۆی سلیمانی.
- ۲- ابراهیم، شیلان رحیم (۲۰۱۹)، نه‌خشاندنی کۆزانیاری وشه‌یی له فهره‌نگی ئاوه‌زییدا، تیزی دکتورا، کۆلیژی زمان، زانکۆی سلیمانی.
- ۳- حه‌مه‌که‌ریم، نه‌ریمان حه‌سه‌ن (۲۰۱۵)، دروسته‌ی سیمانتیک له زمانی کوردیدا، نامه‌ی ماستهر، سکولێ زمان، زانکۆی سلیمانی.
- ۴- حه‌مه‌غه‌ریب، به‌هره‌سه‌لام (۲۰۱۵)، شوو‌فه‌کردنی مه‌رجی راسته‌قینه‌یی له واتای زمانیدا، نامه‌ی ماستهر، سکولێ زمان، زانکۆی سلیمانی.
- ۵- دزه‌یی، عه‌بدولواحید موشیر (۲۰۱۱)، زانستی پراگماتیک، چاپخانه‌ی پاک، هه‌ولێر.
- ۶- فه‌تاح، محهمه‌د مه‌عروف (۲۰۱۱)، زمانه‌وانی، چاپی سییه‌م، چاپخانه‌ی حاجی هاشم، هه‌ولێر.
- ۷- فه‌ره‌ج، هوگر مه‌حموود (۲۰۰۰)، پراگماتیک و واتای نیشانه‌کان، تیزی دکتورا، کۆلیژی زمان، زانکۆی سلیمانی.
- ۸- مه‌حووی، محهمه‌د (۲۰۰۸)، زانستی هێما، واتاو واتالیکدانه‌وه، به‌رگی دووهم، زانکۆی سلیمانی.
- ۹- قادر، کاروان عومه‌ر (۲۰۱۲)، سیسته‌می درکپیکردن وه‌ک بنه‌مایه‌کی ریزمانی کوردی، گوڤاری زانکۆی سلیمانی، ژماره (۳۴).
- ۱۰- قادر، کاروان عومه‌ر (۲۰۱۷)، دارشته‌ی چه‌مک له زمانی کوردیدا، گوڤاری زانکۆی راپه‌رین، ژماره (۱۳).
- ۱۱- قادر، کاروان عومه‌ر (۲۰۱۹)، ته‌نیه‌ی وشه‌یی له ریزمانی وشه‌ییدا، گوڤاری زانستی زانکۆی جیهان - سلیمانی، ژماره (۱).
- ۱۲- غه‌ریب، نالی ئه‌ده‌هم (۲۰۱۶)، درکپیکردنی میتونیمی له زمانی کوردیدا، نامه‌ی ماستهر، سکولێ زمان، زانکۆی سلیمانی.
- ۱۳- نه‌بی، ریبوار ئه‌حمه‌د (۲۰۱۵)، په‌یپێردنی شاوه‌چه له سیمانتیکی درکپیکردن له زمانی کوردیدا، نامه‌ی ماستهر، فاکه‌لتی ئاداب، زانکۆی سووران.

دووهم: به زمانی عه‌ره‌یی:

- ۱۴- قادر، کاروان عمر و شریف، نیان عثمان (۲۰۲۰)، نظریه‌ی المدی لتصنيف المفهوم بين اللغة الكردية والعربية، مجلة الأستاذ للعلوم الإنسانية والاجتماعية، المجلد (۵۹)، العدد (۳).

سییه‌م: به زمانی ئینگلیزی:

- 15- Crystal, D. (2008), A Dictionary of Linguistics and Phonetics, Sixth edition, Oxford: Blackwell.
- 16- Evans, V. and Green, M. (2006), Cognitive Linguistics (An Introduction), Edinburgh University Press, Great Britain.
- 17- Evans, V. (2007), A Glossary of Cognitive Linguistics, Edinburgh University Press, Great Britain.
- 18- Geeraerts, D. and Cuycknes, H. (2007), The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics, Oxford University Press.
- 19- Kecskes, I. (2014), Intercultural Pragmatics, Oxford University Express, United States of America.
- 20- Talmy, L. (2000), Toward Cognitive Semantics, Volume 2, London, England.